

Ceviriler :

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI'NDA 'DOSOGRAFA' KİLİSESİ*

Yazan: RODERIC H. DAVISON

Çeviren: DURDU MEHMET BURAK**

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya tarafından feci bir yenilgi almasına sebep olan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Ruslar İstanbul'da Galata semtinde bir kilise inşa etme hakkını elde ettiler. Ayrıca antlaşma, kilisenin Bab-ı Âli'de temsilciliğini yapabilecek Rus elçinin himayesi altında olmasını da belirledi. Bu kilise ve Rusya'nın onu himaye etme ve temsilciliğini yapma hakkı, Rus hükümetlerinin sonraki yıllarda Rum Ortodoks kilisesini, hatta Sultan'ın hakimiyeti altındaki Rum Ortodoks halkını himaye etme hakkını dayandırdığı iddianın temelini oluşturdu. İddialar abartıldı, fakat İstanbul'daki kilise antlaşmanın 14. maddesinde yazıldığı gibi 'Rum âyin şekli' kullanılmaktaydı, bu yüzden bağlantı mantıkî gözükmekteydi¹. Ancak, antlaşmanın Türkçe metni, Cevdet Paşa tarihinde yeniden aktardığı gibi, 'Rum âyin şekli' kullanan bir kiliseden bahsetmemektedir. Bunun yerine, 14. madde bu kiliseye Dusografa veya Dosografa Kilisesi (دوسو عرفه كنيساسى) denildiğini belirler².

Dosografa Kilisesi nedir? Bu etiketin anlamı, hemen açık değildir. Kelime ne Türkçe, ne Yunanca, ne Rusça'ya benzemektedir. Ne de kilisenin adını aldığı bir Saint Dosografa vardır. Öyleyse, bu görüş Rus-Türk ilişkilerini en derin bir şekilde inceleyen modern Türk tarihçi Profesör Akdes Nimet Kurat tarafından paylaşılmaktadır. Değerli eseri, Türkiye ve Rusya'da antlaşmanın 14. maddesinde bir 'Dosografa' Kilisesi'nden bahsedildiğini aktarır³.

* Makalenin orijinal adı "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 42:1 (1979), pp. 46-52.

** Kırıkkale Üniversitesi.

¹ J. C. Hurewitz'in İngilizce antlaşma metni. *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record*. New Haven. 1975, 92-101.

² Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet. Tertib-i cedid*. İstanbul, 1301-9. I, 289.

³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri* (1798-1919), Ankara, 1970. 29. Kurat'ın metni Cevdet'in 14. maddesiyle pek aynı değildir. En büyük farklılık Kurat'ın *keniseyi* her kelime ortaya çıktığında kiliseye dönüştürmesidir. Fakat bundan anlam etkilenmemiştir.

Ayrıca Mu'ahedat Mecmu'ası, Osmanlı antlaşmalarının resmî basımlarının koleksiyonu, Cevdet'i doğrular. Kilisenin adı tamamıyla aynıdır (*دوسو غرافه*)⁴. Üç çalışmanın hiçbiri 'Dosografa' Kilisesi'ni açıklayan herhangi bir dipnot sunamazlar.

Problem antlaşma metnini bir adım daha geriye götürüp izini sürerek kısmen çözülür. Bu, İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi'ndeki Küçük Kaynarca'nın kopyası sayesinde olur. Antlaşmanın orijinali orada bulunmaktadır, fakat eski bir el yazması kopya, ki bu Cevdet ve Mu'ahedat Mecmu'ası için bir kaynak olmuştur, antlaşmaları, madalyaları ve konsoloslukla ilgili konuları kaydeden bir kayıttaki, Ecnebi Defterleri serisinde bulunmaktadır. Burada 14. maddeye göre kurulacak kilisenin ismi, farklı yazılmıştır- Rosograf veya Rusugraf ya da Rusograf'tır (*دوسو غراف*)⁵. İlk harfin *r* olduğu *d* olmadığı kesindir ve aynı paragraftaki diğer ilk harfler *sı*'ye ve antlaşmadaki diğer *r*'lere benzer. Öyleyse muhtemelen kelime Ruslarla ilgili birşeyle bağlantılıdır.

En son olarak 'Dosografa' Kilisesi için mantıklı bir açıklama, Küçük Kaynarca'nın Rusça ve İtalyanca metinleri de incelendiğinde mümkün olmaktadır. 1774'te Veziriazam Muhsinzade Mehmed Paşa, antlaşmanın 28. maddesinde belirtildiği gibi Mareşal P. A. Rumyantsov Rusça ve İtalyanca metinleri imzalarken, antlaşmanın Türkçe ve İtalyanca metinlerini imzalamıştır. Öyleyse bu üç dil tek resmî dillerdir ve Türkçe ve Rusça metinler arasında bir farklılık durumunda, İtalyanca bunu kontrol etmek için kullanılacaktır. Rusça metnin 14. maddesi İstanbul'da inşa edilecek kilisenin 'Greko-Rus inancına' sahip olanlar için olacağını belirtmektedir⁶. Öyleyse kilise, açıkça 'Rus' karakterliydi ve Türkçe elyazısı metindeki 'Rus' kelimesiyle bağlantılıydı. Antlaşmanın İtalyanca tercümesi durumu daha da açıklığa kavuşturur. Burada 14. madde kilisenin 'Rus-Rum' kilisesi olmasını şart koşar⁷. Öyleyse Türkçe metinde *graf*'ın yanlışlıkla yer aldığı, aslında *grek*'in kastedildiği büyük ihtimaldir. Bab-ı Âli'nin kâtibi "Rusogrek'in son *k*'sini yanlış okumuş ve onu iki yerine bir nokta kullanarak *f*ye çevirmiştir.

⁴ Mu'ahedat Mecmu'ası, İstanbul, 1294-8, III, 261.

⁵ Başbakanlık Arşivi, Ecnebi Defterleri: 83/1, 144.

⁶ Rusçası. 'Grekorosyskago ispovicdaniye'. Polonya sopraniye zakonov rossijskov imperii, St. Petersburg, 1830-1916, First Series, XX, 962.

⁷ Rusçası. 'chiamata Russo-Greca'. G. F. de Martenes (ed.) Recueil des principaux traités... de l'Europe, Göttingen, 1791-1801. IV. 620.

Bu durumda Cevdet Paşa'daki ve resmî antlaşma koleksiyonundaki 'Dosografa' Kilisesi, büyük ihtimalle bir 'Rusogrek' Kilisesi olmaktadır. Bu, Küçük Kaynarca'nın İtalyanca metniyle tam uyum içindedir. Rusça metnin anlamıyla da uyum içindedir, ancak Rusça metinde birleşik sıfatın yeri değişmektedir ve Greko-Rus yerine Rus-Grek olmaktadır. İki iyi tarihçi Cevdet'le Kurat'ın, araştırmadan Dosografa Kilisesi ifadesini neden kabul ettiklerini açıklamak zordur. Ve neden başka hiçbir Türk tarihçinin 14. maddesi veya antlaşma koleksiyonunun resmî basımını sorgulamadığını açıklamak da zordur. Dahası Küçük Kaynarca metninin modern Türkçe'de tam bir basımının olmaması da kesinlikle gariptir. Her nasılsa ben hiç bulamadım. Bu yüzden 14. maddenin Türkçe mevcut basılmış metni, kopya hatalarıyla doludur. İlki, katip tarafından 'Rusogrek' yerine 'Rusograf' yazılması, ikincisi, Cevdet ve antlaşma koleksiyonu derleyicisi ve diğerleri tarafından 'Rusograf'ın 'Dosografa' yapılmasıdır.

Düzeltilme yapıldığında, 14. maddenin Türkçe metninin çevirisi şu şekildedir: Diğer güçlerin yaptığı gibi, Rus hükümeti, özel bir kiliseyle birlikte, Galata Bölgesi'nde Beyoğlu tabir edilen mahallenin yaya yolunda bir kilise inşa edebilecektir. Bu kilise kamuya ait olacaktır, Rus-Rum kilisesi olarak anılacaktır ve daima Rus hükümetinin elçisinin himayesi altında olacaktır ve herhangi bir taarruzdan veya müdahaleden korunacaktır⁸.

⁸ Ecnebi Defterleri 83/1'deki el yazısı kopyadan ve yazılış üslubu aynı olan Mu'ahedat Mecmu'ası'ndan kelimesi kelimesine tercüme yapılmıştır. (Düvel-i saireye kıyasen kilise-i mahsuseden ma'ada Galata tarafında Beg Oglu nâm mahallenin yolunda tarik-i âmda Rûsya Devleti bir kenise etdirmek ca'iz ola işbu kenise kenise-i 'avamm olub Rusogrek kenisesi ta'biriyile tesmiye ve ile'l-ebed Rusya Devletinin elçisi siyanetünde olub her türlü ta'arruz ve müdâhaleden emin ve berî ve hırasat olına) Cevdet, anlamı değiştirmeden yalnızca bir kelime ekler, "Bir kenise bina etdirmek ca'iz" der. Türkçe metin şöyle başlayan şekilde tercüme edilebilir: (Rus Devleti'nin diğer güçlerde olduğu gibi özel bir kiliseye sahip olmakla birlikte bir kilise inşa etmesine izin verilmiştir...) Fakat bu ifade, diğer güçleri örnek göstererek, sadece özel büyükelçilik kilisesiyle bağlantı kurmuştur, ya İtalyanca ya da Rusça metne uymadığı için, muhtemelen hariç tutulması gerekmektedir.

İtalyanca 14. madde, Martens'in verdiği şekilde şöyledir: "L'altissima Corte di Russia potra a norma delle altre Potenze, a riserva della Chiesa Domestica, edificarne una nelle parte di Galata nella strada detta Bey-Uglu, la qual Chiesa sara pubblica, chiamata Russo Greca, e questa sempre si manterra sotto la protezione del Ministro di questo Impero, e andrea illesa da ogni molestia, ed oltraggio".

Rusça 14. madde, "Rossiyskomu Visocayshemu Dvoru, po primeru drugikh Derzhav, pozvol'yetsya, krome domashney v dome Ministra tserkvi, vozdvignut v chasti Galata, v ulitse Bey Oglu nazvayemoy, publichnuyu Grekorossiyskago ispovedaniya tserkov, kotoraya vseгда pod

Bu antlaşma hükmü Rusya için büyük bir başarıdır. İmparatoriçe Katerina, Rusya himayesinde Osmanlı başkentinin bir banliyö kentinde bir Rum kilisesiyle övünebilirdi. İmparatorluğu, Yakındoğu'ya ulaşmasıyla geleneksel olarak Galata ve Beyoğlu'ndaki Latin kiliselerinin hamisi olan Katolik güçleri Avusturya ve Fransa ile eşit olacaktı⁹. Fakat Katerina'nın başarısı daha fazlaydı. 14. madde, sadece eski kilisenin yerine bir kilise yapılmasına değil, tamamen yeni bir kilisenin inşasına da izin veriyordu. Osmanlı hükümeti, 1453'ten önce inşa edilmiş olan Rum ve Latin kiliselerine izin vermiş olmalarına rağmen, İstanbul'un fethedilmesinden sonra yeni hiçbir kilisenin inşasına izin verilmemiştir¹⁰. Ayrıca, yeni kilise Beyoğlu'nun ana caddesi üzerinde bulunacaktı, özel elçilik kilisesi olmaktan ziyade genel olarak halka açık olacaktı ve Rusya'nın ismi verilecekti. İstanbul'un Rum Ortodoksları arasında, Rusya ve Çariçe Katerina çok övülecekti. Küçük Kaynarca Antlaşması için yapılan uzun müzakerelerin tarihî İstanbul'un bazı Rumlarının tam böyle Rusya himayesinde bir kiliseye hevesli olduklarını göstermiştir. Bunun için bir yer (toprak) ve fon ayrılacaktı ve A. M. Obreskov, 1722-1723'teki Rus müzakereci, bu kiliseyi inşa etme hakkının Rusya himayesinde olmasını sağlamak için baskı yaptı. Tabii ki o, Rusya himayesinde olan bir kilisenin, Osmanlı Rumları üzerindeki nüfuzunu artıracığını farketmişti¹¹. Dinî etkinin artması, Rusya'ya antlaşmayla verilen toprakla ilgili, ticarî ve diplomatik statünün artmasıyla paralel giderdi.

proteksyeyu unoy Imperii Ministrov ostat'sya imeyet, i nikakomu pritesneniyu, ili oskorbleniyu podverzhena ne budet."

⁹ Katolik kiliseleri ve büyükelçilik kiliseleri hakkında bilgi F. A. Belin, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, 2. genişletilmiş basım R. P. Arsène de Chatel, Paris, 1894, 178, 227, 231, 241-2, 277-80, 302-6, 312-14, 322-4, 375-7; belki Beyoğlu'nda bir kilise için Rusların arzusu, oradaki Avusturya himayesindeki kilisenin ve büyükelçilik kilisesininin 1767 büyük yangınında yandıktan sonra, taştan daha kalıcı olarak yeniden inşa edilmesi gerçeğiyle artmış olabilir. Belin, *Latinité*, 277, 333. Ancak, Beyoğlu'ndaki diğer Katolik kiliseleri gibi, basit dış görünüşleri ve ana caddeden biraz uzak olmaları sebebiyle, seçkin kiliseler değillerdi. A. Brayer, *Neuf années à Constantinople*, Paris, 1836, I, 14. Rus Büyükelçiliği de 1767 yangınında tahrip oldu.

¹⁰ Elbetteki tüm eski kiliseler ayakta kalmadı. 1453'ten önceki birkaç kilise camiye çevrildi. Müteakip üçyüzyılda Hristiyanlar her zaman ferahlarla yanmış kiliselerin onarılmasını sağlamadılar. Bazen yıkılmış kiliselerin bulunduğu arazi Müslüman yetkililer tarafından ellerinden alındı. Belin, *Latinité*, 303, 536; Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, 73. Tabii ki fetihten sonra İstanbul'da Rum Ortodoks Kiliseleri inşa edildi-Ernest Mamboury, *Istanbul touristique*, İstanbul 1951, 348-50, 1453'den sonra inşa edilen kiliselerin 24'ünü listeler. Fakat eski kiliselerin yerine inşa edilmiş ya da yeni kiliselerin inşası yasağının bazen gevşediği 19. ve 20. yüzyıllarda inşa edilmiş olmalıdırlar.

¹¹ Ye. I. Druzinina, *Kyuchuk-Kaynardzhyskiy mir 1774 goda (yego podgotovka i zaklyucheniye)*, Moscow, 1955, 220-4, 295-6, 348.

Ancak, Rusya'nın kurmasına izin verilen kilisenin ismi, Rusya'nın etkisinin gelecekte artmasını sağlayacak öneme sahipti. Çünkü eğer kilise, yalnızca Rum olmaktan ziyade Rus-Rum kilisesi olsaydı, Rus yöneticilerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Kilisesi'ni himaye iddialarının çok daha zayıf temellere dayandırılmasını sağlardı. Antlaşma hükmüne göre, İstanbul kilisesi Osmanlı İmparatorluğu'nun tipik Rum kiliselerinden biri olmazdı. Bu tipik kiliselerden biri olmasının düşünülmediği yargısı; antlaşmanın Türkçe metninde kullanılan terminolojiden ve kâtibin antlaşmayı yazarkenki hatasından çıkarılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tipik Yunan kilisesi için genel olarak kullanılan terim, 'Rum' du. Antlaşmanın kendisi, aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yunan dinî cemaâtini isimlendirmek için bu kelimeyi kullanır¹². 14. maddede kurulmasına izin verilen İstanbul Kilisesi'nin tipik Yunan kiliselerinden biri olması planlansaydı, muhtemelen 'Rum' kilisesi denilirdi ve kâtip terimi yazarken zorluk çekmezdi. Bunun yerine, kiliseye 'Rusogrek' denilmiştir. Kâtip, Türkçe'de yaygın olarak kullanılan 'Rus' kelimesini tanımıştır, fakat 'Grek' kelimesini tanıyamamıştır. Türkçe 'Rum' Kilisesi'nden farklı olarak, antlaşmanın kurulmasına izin verdiği kilisenin yabancı bir kilise, 'Rusogrek' olduğu açıktı.

Antlaşmanın Rusça metni kiliseyi 'Pravoslavniy' olarak tanımlaması da önemli olabilir. Ne de olsa bu, Ortodoks için kullanılan genel bir terimdir. 1775'te İmparatoriçe Katerina'nın kendisi, antlaşmayı öven bir bildiriye, hem Rus kilisesinin mezhebini, hem de Moldavya ve Wallachra'nın (Eflak) Rum Ortodoks mensuplarını 'pravoslavniy' olarak nitelendirmiştir¹³. Niye kiliseye bunun yerine 'Greko-Rus' denilmekteydi? Cevap ancak tahmine bağlı olabilir. Muhtemelen Rusça terim üzerinde anlaşılan İtalyanca metnin 'Russo-Greca' teriminden etkilenmiş olabilir. Fakat İtalyanca ifadenin etkisi mümkün olmasına rağmen, bu terimin kökenini açıklamaz. Bunu ilk kez Obreskov'un kullandığı açıktır. Başarısız 1772-1773 barış görüşmelerinde, Obreskov Türkler'e Beyoğlu'nda 'Greko-Rus inancını' benimseyen rahipler

¹² Article 16, par. 9. Ecnebi Defterleri 83/1, 145.

¹³ Proclamation of 17 March 1775: *Polnoye sobraniye zakonov*, First Series XX, 81. Ancak özellikle Beyoğlu kilisesinden bahsetmemiştir. Örneğin sonraki bir Rusça kılavuz İstanbul'daki Rum Ortodoks kiliselerine atıf yapmak için *pravoslavniy* kelimesini kullanmaktadır. *Putevoditel' po Konstantinopol'yu: opisanije zamiyechatel'nykh i svyatykh miyest*, Odessa, 1884, 66.

için Rus himayesinde bir kilise açılmasını önermiştir¹⁴. Aynı görüşmelerde Türklere sunulan antlaşmanın Rusça taslağı son antlaşmanın 14. maddesiyle aynı bir madde içermekteydi. Bu madde, Rusya'nın Galata'da Beyoğlu cad-desinde 'Greko-Rus' inancında bir halk kilisesi açma hakkını şart koşuyordu¹⁵. Obreskov'un 'Ortodoks' yerine 'Greko-Rus' terimini kullanmasının üç sebebini ancak tahmin edebiliriz. Birincisi, Rumlarla Rusların yakın dinsel ilişkisini Türklere kabul ettirme arzusu olabilir. Böylece, Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki dinî etkisinin alanını genişletmeyi sağlayacaktı. İkincisi, Bab-ı Âli'nin tipik bir Rum Kilisesi'nin inşasını onaylamayacağını, İstanbul Rumlarından bilmesiydi. Bir kilise inşasının mümkün olduğunu düşünmüşlerdi. Üçüncüsü, muhtemelen getireceği diplomatik prestij nedeniyle kiliseye özel 'Rus' ismini istemiş olabilir. Bu, Fransa ve Avusturya Beyoğlu'nda kendi özel Hıristiyanlık etiketini taşıyan kiliselerini himaye edebilirse, Rusya'da kendi etiketini taşıyan kilise için aynısını yapabileceğini gösteriyordu¹⁶.

Küçük Kaynarca'nın hem Rusça, hem de İtalyanca metinleri, şimdi gördüğümüz gibi Türkçe metni de, İstanbul'da kurulacak kilisenin 'Rus-Rum' nitelikli olacağını belirtir. Öyleyse neden anlaşmanın İngilizce metni bunu belirtmez? Neden yanlış olarak 'Grek âyin şeklini benimseyen' bir kiliseden söz eder, fakat Rus-Grek kilisesinden bahsetmez? Bunun cevabı, yanlış kopya etmeden değil, yanlış tercümeden kaynaklandığıdır. Bugün antlaşmanın en yaygın olarak kullanılan İngilizce metni, günümüz bilim adamları tarafından basılan iki belge koleksiyonunda yeniden yayınlanmıştır¹⁷. Ruslar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodokslarını himaye etme iddialarını oldukça ilerlettiklerinde, Dışişleri'nde Kırım Savaşı zamanında basılan tercümeyle dayandıkları açıktır¹⁸. Bu İngilizce tercüme, Küçük Kaynarca'nın, İngilizce'siyle

¹⁴ 'dlya dukhovnykh, grekorossiyskoy zakon ispoveduyushchikh': Druzhinina, Kyuchuk-Kaynardzhiyskiy mir, 221, Moskova Arkhiv Vneshney Politiki Rossii'deki dökümandan alıntı yapılmıştır. Obreskov, Türklere iletişim kurarken İtalyanca'yı mı kullanmıştı?

¹⁵ İbid., 346, article 23: 'vozdignut v chastı Galatı, v ulitse Bey-Oglu nazvyayemoy, publichnuyu grekorossiyskago ispovedaniya tserkov...'

¹⁶ Rusların Rum Ortodokslarını himaye etmesine izin veren Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yorumlanması sorunu için, Roderic H. Davison'ın "Rus Hüneri ve Türk Beceriksizliği: Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Yeniden Tenkidi" makalesine bakınız. (Slavic Review XXXV 3 1976 463-83.

¹⁷ Hurewitz, see n. 1, above; M. S. Anderson, *The great powers and the Near East, 1774-1923*, London, 1970, 9-14.

¹⁸ 'Treaties (political and territorial) between Russia and Turkey, 1774-1849', in Great Britain. House of commons, *Sessional Papers*, 1854, LXXII.

birlikte 1854'te Parlamento için basılan Fransızca tercümesinden yapılmıştır. Bir not, bu Fransızca tercümenin St. Petersburg'ta, 1775'te basıldığını ortaya koyar. Bu Fransızca tercümenin II. Katerina hükümeti tarafından yaptırıldığı açıktır¹⁹. Avrupa'da en yaygın olarak kullanılan antlaşma koleksiyonunun editörü olan Martens aynı Fransızca tercüme yayınlar ve resmî tercümenin Rusya'da yapıldığına, 1775'te St. Petersburg'ta basıldığına dikkati çeker²⁰. Bu Rus resmî makamlarınca yaptırılan Fransızca tercüme, Martens kendi Fransızca tercümesini daha önce yayınlamasına rağmen, Avrupa'da standart olmuştur. Bu tercümede İstanbul'da inşa edilecek kiliseye 'Rus-Grek' denilmemiştir. Bunun yerine, kiliseye sadece 'Grek âyin şeklini benimseyen' denilmiştir²¹. Kilisenin Rus karakterine atıfta bulunulmamıştır. Fransızca ve İngilizce tercümede bulunan bu yanlış çeviri açıkçası, Rusların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki daha çok Rum kilisesini himaye etme hakkı iddialarına yardımcı olmuştur. Bu antlaşmanın, ne Rusça ne İtalyanca ne de Türkçe metnine uymaktadır. İnsan, yanlış tercümenin masumca olup olmadığını merak etmektedir²².

Eğer St. Petersburg Fransızca tercümesi Rusça'dan yapıлып İtalyanca metinden yapılmadıysa, belki tercüme ifadesi masumcadır. Çünkü, 'Rum âyin şeklini benimseyen' bir kilise 14. maddenin Rusça metninde belirtilen 'Greko-Rus inancında' kilise ifadesinden birazcık farklı gözükmektedir. Fakat 'Rum âyin şeklini benimseyen' bir kilise, anlamı kontrol eden İtalyanca metinde ve aynı şekilde Türkçe metinde şart koşulan 'Rus-Grek ismini taşıyan' kiliseden oldukça farklıdır. St. Petersburg Fransızca tercümesi öyleyse kilisenin Rus karakterine hiç atıfta bulunmayıp, yalnızca Rum karakterinden bahsederek, yanlış yönlendirme yapmıştır. Bilerek veya değil, bu kesinlikle sonraki Rus iddiaları için avantajlı bir temel oluşturmuştur.

¹⁹ İbid., 1.

²⁰ Martens, *Recueil*, IV, pp. 606, n., 607.

²¹ 14. Madde'nin tercümesi: 'A l'exemple des autres Puissances on permet a la haute Cour de Russie, outre la Chapelle bâtie dans la maison du Ministre, de construire dans un quartier de Galata dans la rue nommée Bey Oglu, une église publique du rit Grec, laquelle sera toujours sous la protection des ministres de cet Empire & à l'abri de toute gêne & de toute avanie'.

²² Theodor Schiemann Rusça metindeki (Greco-Rus) ile Fransızca metindeki (Grek) arasındaki farka dikkati çekti, ancak bunun önemi gözünden kaçtı: *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, Berlin, 1904-19, I, p. 257, n.1. Martens'in önceki muhtemelen İtalyanca'dan tercümesi *Recueil I* eserinde, sayfa 507-22'deydi. Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman*, Paris, 1897, 1903, I, 319-34, yine muhtemelen İtalyanca'dan tercüme edilmiş olan bir Fransızca çeviriyi sunmaktadır. Türkçe, Rusça, İtalyanca ve Fransızca diğer yayınlanmış versiyonları hakkında detaylı bilgi için, Davison, loc. cit., nn. 22, 36, 37.

Görünüşe göre Rus-Grek kilisesinin hiç inşa edilmediğini keşfetmek, hayal kırıklığına uğrattıcıdır. En azından bu, yayınlanmış kayıttan çıkarılması gereken sonuçtur; ve böyle bir kilisenin gerçekten inşa edilmiş olsa bile, özellikle İstanbul'a gelen Rus ziyaretçilerin gözünden kaçmış olması mümkün görünmemektedir. Rus büyükelçiliğinin 1793'te Osmanlı başkentine gönderilen iki üyesinin oldukça ayrıntılı raporları böyle bir kiliseden bahsetmemektedirler²³. 1808'de raporları İstanbul'a taşıyan ve birkaç hafta için İstanbul'da kalan bir Rus görevli, günlüğünde böyle bir kiliseden hiç bahsetmemektedir²⁴. Yolcular ve turistler için yayınlanan sonraki iki Rusça kılavuzda, Rus-Grek ya da Rusya himayesinde olan bir kiliseden söz edilmemektedir²⁵. Ayrıca ne Cevdet'in tarihinde, ne de Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan uzun bir süre sonra yazılan Mouradgea d'Ohsson'un *Tableau général de l'empire ottoman* eserinde hiç bahsedilmediğini farkettim²⁶. En son olarak, bir dizi bilgili Batılı İstanbul gezginleri ve sakinler, herhangi bir Rus-Grek ya da Rus himayesinde kilise hakkında aynı şekilde sessizdirler²⁷. Eğer böyle bir kilise inşa edilmiş olsaydı, birkaç Avrupa büyükelçi-

²³ Heinrich Christoph von Reimers, *Reise der Russisch-Kaiserlichen ausserordentlichen Gesandtschaft an die ottomanische Pforte im Jahr 1793*, St. Petersburg, 1803; Johann Christian von Struve, *Voyage en Krimée, suivi de la relation de l'Ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople en 1793*, Struve 25 Kasım/6 Ocak 1793'de, Çariçe'nin ziyafet gününde İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nde büyük bir kutlama olduğunu söyler. "Rum kilisesinde büyük seremoni ile katıldığımız kutsal âyin kutlamalarından sonra, çok hoş bir ziyafet vardı..." Fakat Rum Kilisesi'ni tanımlamaz. Bu, yerel bir kilise de olabilir, veya büyük ihtimalle büyükelçilik kilisesi olabilir. Çünkü, Struve'in verdiği izlenim, açıkça söylemese de kilise ve büyükelçiliğin yanına olduğudur.

²⁴ Aleksandr Grigorevich Krasnokutskiy, *Dnevnyya zapiski poyezdki v Konstantinopol v 1808 godu*, Moscow, 1815. İstanbul'da bir Rus binbaşının mezarından söz eder. Muhtemelen bağlı olduğunu belirttiği Rus himayesinde bir kiliseden de söz etmiş olabilir.

²⁵ Antonii, *Putevoditel' po Konstantinopolyu*: Günümüzdeki 'Hristiyan' (yani Rum) kiliselerini sayfa 99-101'de listeler. Buna Galata'da iki kiliseyi dahil eder fakat Beyoğlu'ndan (Pera) hiç kilise adı söylemez. D. Korkmaz ve M. Skokouskaia, *Putevoitel' po Konstantinopolyu*, Constantinople, 1912: Bölüm 2 sayfa 31'de kısmen söz eder ve Katolik veya Ortodoks olup olmadığını belirtmeden Pera'da 'manastırlar ve büyük Hristiyan kiliseleri' olduğunu söyler. IV.bölüm, sayfa 29'da İstanbul'daki Rus yapılarından (konsolosluk, bankalar, okullar, arkeolojik müze) söz eder, fakat hiç kiliseden söz etmez.

²⁶ İkinci basım, Paris, 1788-1824, 7. vol. D'Ohsson, İsveç elçiliğinin tercümanı, Beyoğlu'nu iyi biliyordu. Antlaşmaya göre bir kilise inşa etme hakkından söz eder: VII, 463-4.

²⁷ Elizabeth Craven, *A Journey Through the Crimea to Constantinople*, repr., New York, 1970 (ilk basım., Dublin, 1789): Hammer, Constantinopolis.: 24 Rum kilisesini listeler ve açıklar, I, 446-66; Brayer, Neuf années: Yalnızca Pera'daki Katolik kiliselerden ve Rum Katolik cemaatten

liğinin ve Katolik kilisenin yıkıldığı, 1831 büyük Beyoğlu yangınında mahvolmuş olmalıdır. Fakat, ne o tarihten önce, ne de sonra inşa edildiğinden ya da onarıldığından söz edilmektedir.

Kilisenin neden inşa edilmediği, bir tahmin konusu olarak kalmaktadır. Rus ve Osmanlı arşivleri daha da araştırıldıktan sonra bile öyle kalabilir. Sultan'ın ve Çar'ın devletleri arasında süregelen gerginlikler ve savaşlar dikkate alınırca, inşa için ideal bir zamanın hiç bulunamamış olması olabilir. Veya muhtemelen Ruslar, Bab-ı Âli'nin Beyoğlu'nda bir kilise inşa etme ve himaye etme hakkının onaylamasına razıydılar ve bunu Katolik güçlerle teorik olarak eşitliğinin temeli olarak ortaya koymaktaydılar.

Şu ana kadar kanıtlardan çıkarılabilecek sonuç, üç tanedir: Osmanlı antlaşma metninde söz edilen 'Dosografa' Kilisesi, hayalîdir; St. Petersburg Fransızca metnindeki 'Rum âyin şeklini benimseyen' kilise de yanlıştır ve

söz eder, II, 14; Charles Pertusier, *Promenades pittoresques dans Constantinople*, 3 vol, Paris 1815: Galata ve Pera ile Rum kilise organizasyonundan bahseder; John Auldjo, *Journal of a visit to Constantinople in the spring and summer of 1833*, Londra, 1835: Hünkâr İskelesi'nde Ruslardan ve metropolisten sık sık bahseder; Friedrich von Tietz, *St. Petersburg, constantinople and Napoli de Romania in 1833 and 1834*, 2 vol, Londra, 1836: Pera'nın "uzun caddesindeki" üç Katolik kilisesinden söz eder, II, 126-7; Charles Mc Farlane, *Constantinople in 1828*, 2. basım, 2 vol., 1829: Rusya'nın Türkiye'ye saldırdığı zaman Mc Farlane Rumlara oldukça taraftardı; Charles White, *Three years in Constantinople*, 3 vol., Londra, 1845: Çalışkan bir araştırmacıydı; A. I. Davydov, *Zhivopisniye ocherki Konstantinopolya*, St. Petersburg, 1855, (Rus-Türk) Kırım Savaşı sırasında yazılmıştır ve 1833'te Rusların kamp kurduğu Hünkâr İskelesi'nin üzerinde durur.

Ek not: Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Türkçe metni tümüyle ek maddelerle birlikte yeni harflerle Nihat Erim'in *Devleterarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri* vol. 1: *Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları* (Ankara, 1953) sayfa 121-137'de verilmiştir. Antlaşmayla ilgili iki önde gelen makale yazılırken bu kitabı bulamamışım. Erim metni yukarıdaki not 4'de belirtilen *Muahadat Mecmuası*'ndaki eski harfli metinden almıştır. Fakat, okuyucularına belirtmeden kaynağı düzeltmiştir. 14. maddede kaynağının yaptığı (yazdığı) gibi "dosografa" kilisesi demiştir. Fakat, "Ruso-Girek (=Russo-grecque) olduğunu söylemiştir. Osmanlı kaynak yerine antlaşmanın Fransızca tercümesine dayandığı açıktır.

1856'da Venedik arşivlerinde Bâb-ı Âli'deki bir kayıttan 1774'de kopya edilmiş olan antlaşmanın bir İtalyanca metnini keşfettim. Muhtemelen gerçek kopyaya dayanıyor ve orijinal İtalyanca metin olduğunu düşündüğüm Martens'in İtalyanca metninden bazı bakımlardan farklıdır. Karşılaştırılan metinlerin açıklaması ve Venedik kopyasından bazı alıntılar, Roderic H. Davison'un "The Treaty of Kuchuk Kaynardja: A Note on Italian Text" makalesinde (*The International History Review* 10: 4 (Kasım 1988): 611-621 bulunmaktadır.

Bu iki keşif iki şeyi göstermektedir: Tarihçi ilgili tüm kaynakları bulmaya çalışmalıdır. Tarihçinin işi asla bitmez.

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'ya verilen bir Rus-Grek kiliseyi inşa ve himaye etme hakkı, gerçeğe dönüştürülmemiştir.